

**TÜRK
KÜLTÜR TARİHİNE GİRİŞ**

**TÜRKLERDE KÖY VE ŞEHİR HAYATI
(Göktürklerden Osmanlılara)**

CİLT I

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
IV/A-1.8. Dizi – Sayı: 8^a

TÜRK
KÜLTÜR TARİHİNE GİRİŞ
TÜRKLERDE KÖY VE ŞEHİR HAYATI
(Göktürklerden Osmanlılara)

CİLT I

Bahaeddin ÖGEL

ANKARA, 2022

Ögel, Bahaeddin, 1924-1989

Türk kültür tarihine giriş. Cilt I, Türklerde köy ve şehir hayatı, Göktürklerden Osmanlılara / Bahaeddin Ögel. Türk Tarih Kurumu yayınları; IV/A-1.8. Dizi-Sayı: 8^a ISBN 978-975-17-5318-2 (tk.)

ISBN 978-975-17-5319-9 (1. c.)

1. Türk kültürü. 2. Köy hayatı _ Türkler _ Tarih. 3. Şehir hayatı _ Türkler _ Tarih. I. E.a. II. E.a. Türklerde köy ve şehir hayatı, Göktürklerden Osmanlılara. III. Dizi. 306.09561

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulunun 30.09.2021 tarihli ve 827/11 sayılı kararı gereği 3000 adet basılmıştır.

ISBN: 978-975-17-5318-2 (tk.)
978-975-17-5319-9 (1.c)

Eserin Önceki Baskıları:

1-4 Baskı: Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1978-2000.

5. Baskı: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022.

(Türk Tarih Kurumu Yayınları arasında 1. baskı).

Kapak Tasarım: Emine ÇAKIR

Baskı

Sistem Ofset Bas. Yay. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Strazburg Cad. No: 31/17 Sıhhiye / ANKARA

Tel: (0312) 229 18 81 • Faks: (0312) 229 63 97

www.sistemofset.com.tr • email: sistemofset06@gmail.com

İÇİNDEKİLER

I. B Ö L Ü M

I. TÜRKLERDE YAYLA VE KIŞLAK HAYATI:

A. TÜRKLERDE "KIŞLAK": (1. Hayvan sahipleri ve çobanların kışladıkları yer: (S. 9). 2. Ağıl, köy ve oturlan yer mânâsına: (S. 11). 3. Ağıl mânâsına: (S. 13). 4. Ağıldaki çoban evi mânâsına: (S. 15). 5. Şehirli "yatuk" Türkler ve yaylacılar: (S. 16). 6. Yaylacı Türklerin köydeki "ortakları": (S. 17). 7. Türklerde "sürekli kışlaklar": (S. 19). 8. Türklerde "köy" ve "akraba topluluklar" ile ilgili deyişler: (S. 21).

B. TÜRKLERDE "YAYLAK" VEYA "YAYLA": (1. Yüksek yer ve dağ mânâsına: (S. 23). 2. Otlak yeri mânâsına: (S. 25). 3. Türklerde "otlak" yerleri: (S. 27). 4. Türklerde "hayvan sürüleri": (S. 29). 5. "Türklerde çoban", "hayvancılık yatırımları" ve Türklere bağlı çoban kavimler: (S. 32).

C. TÜRKLERDE HAYVANCILIĞA BAĞLI "GÖÇEREVLİLİK": (1. Hayvancılarının "göçerevli" olma mecburiyetleri: (S. 38). 2. "Yarı göçerevlilik" ve Türkler: (S. 39).

D. TÜRK GÖÇEREVLİLİĞİNİN BAŞLICA ŞEKİLLERİ: (1. Tam göçerevli Türkler ve "çadır-şehirler":

(S. 44). 2. "Yarı göçgüncüler", "köy ve yayla" hayatı:
(S. 48). 3. Devlet ve ordu düzeni ile hayvancılık: (S. 51.)

OKUMA: "Yayla-köy" hayatının, Türklerin din ve düşünce düzenine tesirleri: (S. 55).

E. ANADOLU'DA YAYLA VE KÖY HAYATI (S. 73).
Notlar: (S. 192).

F. TARİHTEN BİR ÖRNEK: (Beş-Balığ'da şehir ve yayla hayatı yaşayan Göktürk ve Uygurlar: (S. 95).

Notlar: (S. 137).

II. B Ö L Ü M

II. TÜRKLERDE ŞEHİR VE KÖY HAYATI (S. 141).

TÜRKLERDE YERLEŞİK KÜLTÜRÜN DOĞUŞU VE GELİŞMESİ: (S. 143).

HUNLAR VE BÜYÜK TİCARET ŞEHİRLERİ: (I. Hunların Orta ve Batı Asya ile olan eski bağları: (S. 149).
II. Hun hâkimiyetinin Batıya kayışı ve Türkistan şehirlerini kontrol altına almaları (M. S. 1-45): (S. 160).

III. Türkler ve Moğollar: (İki kavmin ayrı ayrı gelişmeleri): (S. 167).

Notlar: (S. 173).

T Ü R K L E R D E Ş E H İ R H A Y A T I

I. ESKİ TÜRKLERDE "BALIK": (Etrafı surla çevrilmiş şehir): (S. 175).

- A. KALE SAVUNMASI VE MAHZURLARI: (S. 177).
- B. BÜYÜK ŞEHİRLER VE TÜRKLER: (— 1. Şehirli ve yaylacı Türkler: s. 181. — 2. Çin şehirleri. — 3. Uygur Şehirleri: s. 183).
- C. TÜRKLERİN BATI VE DOĞU ŞEHİRLERİ: (— 1. Şehir kurma ve yaptırma: s. 185. — 2. Batı Türkistan ve Çin kültür karışması: s. 187.
- D. BEŞŞEHİR VE BEŞÜLKE: (— 1. Beşbalıç: s. 187. — 2. Beş-şehir ve Beş-il: s. 189. — 3. Yeni-şehir: s. 191. — 4. Beş Uygur şehri: 193. — 5. Müslüman Türkler ve Uygur şehirleri: s. 197
- E. TÜRKLERİN DİĞER İNANIŞLARI: (— 1. Çamur ve kerpiç duvarlı şehirler: s. 199. — 2. Şehir ve vilâyet: s. 203).

II. ŞEHİR VE ÇEVRESİ:

- (— 1. Şehir ve kasaba anlayışı: s. 203. — 2. Şehirde oturan veya oturmayanlar: s. 205. — 3. İdare teşkilâtı olarak şehir: s. 207. — 4. Şehir, devletin bir bölümü: s. 209). — 5. Şehir ve ülke: s. 211. — 6. Şehir ve halk: s. 212.

III. “KEND”, ŞEHİR MÂNÂSINA:

- (— 1. Türklerde şehir kültürü ve Soğdlular: s. 215. — 2. Kendiçi ve kendçevresi: s. 217. — 3. Kend ve uluş. — 4. Şehir ve kasaba halkı: s. 219. — 5. İl ve kend beyi: s. 223. — 6. Kend ve “ken” sözleri: s. 223.

IV. "KEND", KÖY MÂNÂSINA:

(— 1. Soğdça "kend" sözü ve Türkler: s. 225. — 2. "Kend", Oğuzlarca köy ve diğer Türklerce şehir: s. 233 — 3. Batı Türklerinde, "kend": s. 237).

V. ŞEHİR VE ŞAR: (S. 239).**VI. "KERMEN": KALE VE ŞEHİR:**

(— 1. Pazar ve manastırlar: s. 243. — 2. Kervan ve kormen: s. 245.

VII. "BAŞKEND" VE DEVLET MERKEZİ:

(— 1. Mukaddes bölge: s. 247. — 2. Stratejik ve ticaret şehri olarak başkend: s. 249. — 3. Orhun'da yaptırılan ilk Uygur başkendi: s. 253. — 4. Uygurlarda, Batı Türkistanlı ve Çinli şehir ustaları: s. 255. — 5. "Ordu-Balık": Uygur başkendi: s. 257).

ORDU — KENDLER: (— 1. Ordu: s. 261. — 2. Ordu-kend: s. 263. — 3. "Ordulanmak": s. 264. — 4. "Yurt tutmak": s. 264. — 5. "Ordu" sözünün menşeleri: s. 265. — 6. "Sarı - ordu, Ak - ordu": s. 267).

BAŞKEND VE SARAY: — 1. Saray ve taht: s. 271 — 2. Devletevi ve devlet tahtı: s. 273. — 3. Şehir ve hakanlık köşkü: s. 277. — 4. Ordu - kend Hanı, Beg: s. 278).
SARAY VE HAKANLIK KÖŞKÜ: (— 1. Hakanlık Sarayı ve Konağı: s. 278. — 2. Karşı-ordu-saray: s. 281.
BÜYÜK VE KÜÇÜK BAŞKENDLER: (— 1. Bölge ve

eyâlet başkendleri: s. 285. — 2. Kuz-ordu ili: s. 286. —
3. Uç-ordu Han'ı: s. 287.

VIII. ŞEHİR SURLARI:

(— 1. Etrafı surla çevrili şehirler: s. 289. — 2. Turfan-
ovasında surlu şehirler: s. 291. — 3. Sur kapıları: s. 293).

IX. BURÇ VE KULE:

(— 1. Kale burcu mânâsına, “ükek”: s. 297. — 2. Yıldız ve kale burçları: s. 298. — 3. Kale ve üst katları: s. 298. — 4. Karakol ve kale kulesi: s. 299. — 5. Korıgan ve kurgan: s. 301. — 6. Kule ve “toragı” sözü: s. 303. — 7. “Burç” sözü ve Türkler: s. 303.

X. SOKAKLAR: (s. 305).

XI. ÇARŞI, PAZAR VE DÜKKÂN: (s. 307).

XII. KÖYLER: (s. 311).

Notlar: (s. 304).

III. BÖLÜM

TÜRKLERDE YOLLAR VE ULAŞTIRMA

I. YOL VE YOLLAR:

(— 1. Türklerde yol: (S. 319). — 2. Ahlâkyolu: (S. 323).
— 3. Araba yolu: (S. 325). — 4. Yola çıkmak: (S. 327).
— 5. Yol cıgırı (İnce yol, keçi yolu): (S. 331). — 6.
Yolun uğuru: (S. 335).

II. TÜRKLERDE POSTA VE POSTA TEŞKİLÂTI :

(— 1. Posta: (S. 339). — 2. Postacı: (Arkiş, eşkinçi, çapar, eiçi, ilgarıcı): (S. 341). — 3. Posta ulağı: (S. 357).)

III. KERVANLAR VE KERVANCILAR :

(— 1. Kervan: (Arkiş, arkış tirkış, Haraç ve vergi getiren kervan): (S. 365). — 2. Kervancı ve Bezirgân: (S. 373). — 3. Kervansaray: (Tüşmek, konak, rib'ad, ker-men, muyanlık): (S. 379). — 4. Kervan katarı: (S. 387).

IV. A R A B A :

(— 1. Araba (S. 391). — 2. Arabalı çadır: (S. 400). — 3. Araba çeşitleri: (S. 403). — 4. Araba boyunduruğu: (S. 407). — 5. Araba dingili: (S. 408). — 6. Araba oku: (S. 409). — 7. Kağını: (S. 410). — 8. Araba koşumu: (S. 415). — 9. Araba örtüsü ve tentesi: (S. 417). — 10. Araba tekerleği: (S. 419).

NOTLAR: (S. 423).

IV. B Ö L Ü M**TÜRKLERDE YÖN BİLGİSİ VE SEYAHAT VAKTI****A. TÜRKLERDE YÖN BİLGİSİ VE YÖN TAYİNİ:**

(S. 427). (— 1. Doğu: (S. 430). — 2. Batı: (S. 433). — 3. Güney: (S. 436). — 4. Kuzey: (S. 441).

B. TÜRKLER VE ZAMAN: (Türklerde “zaman” anlayışının günlük hayat ile ilgisi):

(—Gece ve gündüz, bir

günlük zaman: (S. 447). — 1. **Sabah** ve güneşin doğuşu: (S. 449). — 2. **Akşam** ve güneşin batışı: (S. 456). — **İkindi** veya **ekindi**: (S. 458). — **Gece** ve gece yarısı: (S. 460). — 3. **“Öğle, gündüzün yarısı”**: (S. 462). — 4. **Gece ile gündüzün sebepleri**: (S. 465).

Notlar: (S. 467).

İNDEKS (S. 471)

SUNUŞ

İslamiyet öncesi Türk kültür ve siyasi tarihi hakkında yaptığı çalışmalarla tanınan Prof. Dr. Bahaeddin Ögel'in *Türk Kültür Tarihine Giriş* adlı dokuz ciltlik eseri Türk kültürü üzerine araştırma yapanların vazgeçilmez başvuru kaynağıdır. Prof. Dr. Ögel, Hun, Göktürk ve Uygur devirlerinden Osmanlılara kadar olan zaman dilimi içerisinde Türklerde köy ve şehir hayatını, ziraat ve yemek kültürünü, tuğ, bayrak, ordu, mehter, aile ve halk musikisi aletleri gibi konuları bütün ayrıntılarıyla inceleyerek Türk kültür tarihinin ortaya çıkarılmasında çok önemli bir katkı sağlamıştır.

Prof. Dr. Ögel eserinin I. cildinde Türklerde köy ve şehir hayatını ele almıştır. Bunun dışında bu ciltte Türklerde yaylak-kışlak hayatı, ulaşım, seyahat ve yön bilgisi gibi konular işlenmiştir. On altı bölümden oluşan eserin II. cildinde tarım ve ziraat konularına tüm yönleri ile yer verilmiştir. III. cilt ise Türklerde ev kültürü meselesine ayrılmıştır. Eserin IV. cildi de Türk kültüründe yemek konusuna ilişkindir. Türkler ve yiyecek kültürü, ateş ve ateş yakmak, mutfak aletleri gibi konular bu cildin konuları arasındadır.

Prof. Dr. Ögel eserinin V. cildinde Türklerde giyecek ve süslenme bahislerini detaylı olarak açıklamaktadır. VI. cilt ise Türklerde tuğ ve bayrak meselesine ayrılmıştır. Bu cilt bayrak ve tuğun Türklerin hayatındaki yerinin ne kadar önemli olduğunu açıkça göstermektedir. Yazar, Türk topluluk, devlet ve aile disiplininin oluşma ve gelişme sürecinin temeli-

ni oluşturan Türklerde ordu, ordugh ve otağ kavramlarını VII. ciltte ele almıştır. Eserin VIII. cildi Türklerde devlet ve ordu mehteri başlığını taşımaktadır. Yazar bu ciltte mehterin tarih gelişim sürecini gözler önüne sermektedir. Prof. Dr. gel eserinin son cildini Türk halk musikisi aletleri konusuna ayırmış ve bu meseleyi Uygurlardan Osmanlılara kadar olan zaman dilimi içerisinde detaylı bir şekilde incelemiştir.

Kültür Bakanlığı tarafından daha önce 4 kez baskısı yapılan ve mill kültürümüzün gelecek nesillere aktarılması hususu bakımından ayrı bir anlam taşıyan bu mühim eseri Cumhuriyetimizin 100. yılana girerken yeniden okurlarımızla buluşturmanın mutluluğu içerisindeyiz.

Türk Tarih Kurumu

ÖN SÖZ

Gençlik yıllarımız, hocam Profesör Wolfram Eberhard'ın en önemli eserlerinin arka arkaya yayınlandığı yıllara rastlamıştı. Hocam W. Eberhard, Çin'in kültür gelişmesini aydınlığa çıkarabilmek için, önce sınır kavimlerinden başlamıştı. Yahut yayın sırasını böyle seçmişlerdi. Hocam, Çin kaynaklarının hepsini taramış ve istatistik bir metod ile Çin'in sınır kavimlerinin kültür özelliklerini aydınlığa kavuşturmuştu. Fişler hâlinde toplanan bilgiler, çağ, bölge ve kavimlere göre sıralanıyor ve böylece gerçek bir tablô ortaya çıkıyordu. Prof. Eberhard'ın, "*Çin'in sınır kavimlerinin kültür ve yerleşmeleri*" adlı bu değerli eserinin, kuzey kavimleri ile ilgili bölümü, Türk Tarih Kurumu tarafından, "*Çin'in Şimal komşuları, Ankara 1942*", adı ile ve Türkçe olarak yayınlanmıştır. Türk kültür tarihinin en mükemmel bir kaynak kitabıdır. Prof. Eberhard, bundan sonra, "*Lokal Kulturen im alten China*", yani "*Eski Çinde, mevziî kültürler*" adlı ünlü eserini yayınlamıştır. Hocam bu eserinde ise, Çin'in eski kültürlerini çağlara göre, bölgelere ayırmış ve bu kültür çevrelerindeki karşılıklı kültür girişmelerini incelemiştir. Bu arada birinci kitabında söz konusu edilen sınır kavimlerinin, Çin'e ne gibi tesirlerde bulduklarını da, "*Kültür sızmaları*" (*Kultur diffusion*) haritaları ile göstermeğe çalışmıştır. "*Chin Sülâlesi çağında moda*" adlı bir eseri ile de, "*Giyim*" tarihi bakımından yepyeni bir metod ile, başka bir eser yayınlamıştı.

Bu yepyeni ve modern metodlar Türk kültür tarihi için de, kullanılamaz mıydı? 1940-1945 yıllarında, bizi hep bu mesele meşgul etmişti. Bunun için de kaynakların hepsi, Prof. Eberhard'ın metodu ile taranıp işlenmeli idi. Biz, Türk kültürü ile ilgili kaynakların hepsini tarayıp fişlediğimizi

iddia edemeyiz. Ancak, “*Türk kültür tarihine giriş*” adını verdiğimiz bu kitapta bile, bu fişlerin çok az bir bölümünün işlenmiş olduğunu, söylemiş olmada bir yarar görüyoruz. Bu ve bundan sonraki yayınlarımız, gelecek nesiller için yön verebilen birer kılavuz olabilir ise, bizim için bir mutluluk olacaktır. Türk kültürü o kadar zengin ve derindir ki, bunun bir kişi tarafından toplanabilmesine imkân yoktur.

“*Kültür çevreleri*”, yani (*Kulturkreis*) görüşü, yukarıda adlarını andığımız Prof. Eberhard’ın kitaplarında başarı ile uygulanmıştı. Ancak Çin tarihinde kültür çevreleri, belirli bir bölge içine sıkışmıştı. Türk tarihinin kültür çevreleri ise, durmadan yer değiştiriyor ve çok geniş bölgeler içinde yayılıyordu. Bunun için de Türk tarihini, çok iyi bilmek gerekiyordu. Ayrıca Türk tarihi ile kültürünün kaynakları, Çin kaynakları kadar zengin değildi. O zaman bize tesir eden ikinci büyük araştırmacı da, Berthold Laufer olmuştu. Laufer, her sahifesi keşifler ile dolu olan ünlü “*Sino-Iranica*” adlı eserinde, konuları aydınlatmak için, her türlü kaynağı kullanmaktan çekinmemişti. Çin ve İran kültür ilgilerini içinde toplayan bu eserde, kullanılan metod, bizi bütün benliğimiz ile birlikte, kendi baskısı altına almıştı. Yine Laufer, “*Chinese Clay figures*” adlı eserinde, zırhlar ve miğferler üzerinde durmuştu. Laufer, deriden yapılmış Çin zırh parçalarını aydınlığa kavuşturmak için, Ortaasya’dan, İran ve Hindistan’a kadar iniyordu. “*Metenin askerlik dehâsi*” hakkında bölümler yazıyor ve bununla, Çin’de atlı birliklerin ne zaman görüldüklerini, bir aydınlığa kavuşturmak istiyordu. Gergedan derisinden yapılmış zırhları anlayabilmek için, kitabına 150 sahifeye yakın, “gergedanın tarihi” diye bir bölüm de koyuyordu. Bu metodlar, Türk kültürü için de uygulanamaz mıydı?

Bizi tesiri altına alan üçüncü büyük araştırmacı da, ünlü Alman kültür tarihçisi, Victor Hehn olmuştu. V. Hehn’in yazdığı, “*Alman kültür bitkileri ve ev hayvanları*”, yani (*Deutsche Kulturpflanzen und Haustiere*)

adlı eseri, hâlâ Alman ve dünya kültür tarihinin başta gelen kitaplarından biridir. Hayatın ve insanlığın temeli, yemeğe ve yiyeceğe dayanır. Bu çok önemli temeli atlayarak, kültür tarihi veya bir tarih yazmak elbette ki düşünülemezdi. Hehn, konuları ve meseleleri nasıl ele alıp işlemiştir? Biz bu metodu, Türk kültür tarihi için, nasıl kullanabilirdik? Hayatımız boyunca bizi meşgul eden meselelerden biri de bu olmuştur. Ayrıca önmümüzde, F u a t K ö p r ü l ü gibi bir öncümüz de vardı. O, böyle metodları almış ve Türk kültürünün türlü sahalarına tatbik etmişti.

“Kültür nedir, medeniyet nedir” münakaşası, memleketimizde hâlâ devam etmektedir. Bizi bu boş çekişmeler, hiçbir zaman ilgilendirmemiştir. Bizi ilgilendiren tek mesele, elimizde bulunan belgeleri nasıl kullanalım ve nasıl değerlendirelim, olmuştur. Batı, kendi kültürünü nasıl işlemiştir? Bu sahada, batıda yapılmış örnek ve temel eserler hangileridir? Bizim hayatımız bunları aramakla geçmiştir. Bizim burada yaptığımız, bir ağır işçiliktir. Bu eserde sunduğumuz konular, Batıdaki eşlerine ne derece yaklaşabilmiştir? Bu suali de zaman cevaplandıracaktır. Bir kişinin yapabileceği iş, bu kadar olabilir. Ama bizden sonraki nesiller, bizim boşluklarımızı dolduracaklar ve Türk milletinin gerçekten büyük bir millet olduğunu göstereceklerdir.

“*Göktürklerden Osmanlılara*” başlığı da, bizim ilim ve meslek geleneğine karşı büyük saygımızı gösterir. Bu deyişi, ilk olarak dil araştırmalarında kullanan W. B a n g'ı, burada saygı ile analım. Ümid edelim ki Türk kültür tarihi için tatbik ettiğimiz bu metod, kendilerinin kurdukları yüksek ilim geleneğine yaklaşabilmiş ve Türk milletine ve onlara layık olabilmiş olsun.

Tabii olarak “Türk Kültür Tarihi”, sunduğumuz bu beş cilt ile bitmemektedir. Tanrı izin verirse, vesikalari hazır olan aşağıdaki meseleleri de birer veya ikişer cilt hâlinde milletimize sunmak niyetindeyiz: Türklerde aile, içtimai teş-

kilât, devlet ve ordu teşkilâtı harp taktiği, silâhlar, at, ev hayvanları, ceza ve infaz, maliye, vergi ve âkid sistemleri, ahlâk anlayışı, din ve dinî ifade, doğum ve ölüm, hastalıklar, tıbbî nebatlar, fizyoloji, ticaret, zaman ve takvim, müzik ve müzik âletleri, avcılık, kuş ve böcek bilgisi, teknik, maden bilgisi gibi birçok bahisler...

Sıhhiye-Ankara

8 Şubat 1977